ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО РУСТИКАЛЬНОГО ДИСКУРСУ В ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ XIX СТОЛІТТЯ

Лопушан Т.В.
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури, українознавства
та методик їх навчання
Уманський державний педагогічний університет
м. Умань, Україна

Питання національної самоідентифікації постало на часі для української інтелігенції XIX століття на тлі загальноєвропейського процесу модерного націєтворення. Бездержавний статус неісторичної нації, в якому український народ перебував протягом досить тривалого часу свого існування став одним із визначальних чинників формування специфічних рис національної культури і мистецтва. Домінування народнопоетичного начала, віднесення на другий план, а інколи й привласнення іншими народами здобутків писемної традиції українського середньовіччя привело до зведення культури українства виключно до селянської фольклорної субкультури, яка в модерні часи представлена лише деякими «пережитками» [2]. Слід зауважити, що такий підхід переважає в західній науковій традиції котра переважно розглядає фольклор як архаїчне реліктове явище, пережитки в неосвічених верствах цивілізованого суспільства, що випало з процесу його модернізації. Такий підхід спостерігався і в середовищі українських вчених протягом останніх двох століть. Зокрема, М.Костомаров, підкреслюючи важливість літературного оформлення народної мови, фольклору писав: «Литература есть душа народной жизни, – есть самосознаніе народности. Безъ литературы послѣдняя – только страдательное

явленіе, и потому чѢмъ богаче, чѢмъ удовлетворительнѢе у народа литература, тѢмъ прочнѢе его народность, тѢмъ болѢе ручательствъ, что онъ упорнѢе охранитъ себя противъ враждебныхъ обстоятельствъ исторической жизни, тѢмъ самая сущность народности является осязательнѢе, яснее» [3].

Головною проблемою українського модерного націєтворення пропорційно мала частка національно орієнтованої вищої суспільної верстви. Так, Т.Снайдер зауважує, що частка української шляхти відносно всього етнічного українства становила у 1658 році лише 2 %, тоді як у Польщі цей показник становив 10%. Однак за теорією італійського соціаліста А.Грамші, єдиною рушійною силою поступу суспільства є мисляча суспільна верства, яка шляхом створення потужного масиву обговорень, публікацій, дискусій, що багаторазово дублюються, справляє потужний вплив на пересічного обивателя і підриваючи таким чином «культурне ядро» існуючого суспільства, призводить до його радикальних трансформацій. Однак навіть для значної частини нечисленної української інтелігенції питання її національної самоідентифікації була далеко не однозначним. Звернення до культури власного народу стало для багатьох із них відкриттям «іншого» селянського світу, що існував поряд і водночас в паралельній реальності.

Починаючи з «Енеїди» І.Котляревського в українському загальнолітературному дискурсі активно починає поставати питання про селянськість української літератури. Уявлення про неї як літературу селянську, колоніально-екзотичну, вторинну по відношенню до імперського літературного дискурсу формувалася в свідомості і літературній практиці Російської, а пізніше радянської імперії від початку XIX практично до кінця XX століття і здобуття Україною незалежності. Спроби українських письменників перебороти цю тенденцію, зламати стереотип розбивалися об офіціозу та активного заперечення метрополією самої можливості визнання мови і письменства «молодшої сестри» собі рівними, залишаючи за останнім насамперед екзотично-розважальну функцію. В одному з перших досліджень XIX століття, присвячених українській мові та фольклору «Граматиці

малоросійського нарєчія» О.Павловського зауважує, що всі видані на той час українською мовою друковані тексти «писаны въ стихахъ; всѣ онѣ, кажется, заключаютъ одну шутку; и всѣ онѣМалороссіянъ представляютъ народомъ грубымъ, ретивымъ, суевѣрнымъ, и слѣдственно не заслуживающимъ почтенного мѣста въ бытописанїяхъ» [5]. Щоправда, намагаючись пом'якшити таку досить некомпліментарну характеристику народу в цілому, автор вважає, що виною тому є перш за все його некультурність, неосвіченість, знаходження поза межами дискурсу високої культури.

М.Дашкевич появу «Наталки Полтавки» І.Котляревського характеризує як результат викликаного розвитком національної самосвідомості українства бажання представити правдиву картину українського народного побуту на противагу карикатурного зображення його у творах російських авторів, зокрема у посередніх водевілях О.Шаховського. Однак саме водевільні уявлення про буття українського селянства міцно утвердилися і широко тиражувалися в загальноімперському масштабі більш ніж століття. Не випадково однією зі знакових позицій літературної дискусії 1925-1928 років стала відмова від домінування фольклорно-етнографічного підходу до відтворення буття українського народу в національній літературі, декларована М.Хвильовим у його широко відомому памфлеті «Про «сатану в бочці», або Про графоманів, спекулянтів та інших «просвітян» (Перший лист до літературної молоді)»: ««Сатана в бочці» з гопаківсько-шароваристої «просвіти» вилазить зі свого традиційного кубла і хмарою суне на город. Буде великою помилкою гадати, що це «підвівся чорнозем», – той митець, до якого Тичина «посилав свої нерви». Безграмотне міщанство – от хто. Це саме та «рідненька «Просвіта» в вишиваній сорочці і з задрипанським світоглядом, що в свій час була ідеологом куркульні. Тепер, в силу своєї безпринципності, загубивши до того під собою ґрунт та намацавши несподівані для себе можливості (прискорена українізація), вона робиться «червоною» і йде «селозувати» (певніш – профанувати) міську пролетарську культуру» [7] Вже на початок ХХ століття водевілі, назва одного з яких «Сатана в бочці» стала символом відсталості виглядали анахронізмом.

Досить пригадати Винниченкове іронічне змалювання театрального діяча, прихильника театральних дійств такого штибу з оповідання «Антрепренер Гаркун-Задунайський»! Тому гострий випад М.Хвильового в сторону прихильників старої рустикальної традиції в українській літературі виглядає цілком закономірним вчинком головного провідника ідеї європеїзації української літератури, виведення її з колоніального вторинного становища, можливість якого постала цілком реально лише в 20-х роках ХХ століття, але так і не була вповні реалізована через трагічну загибель генерації «Розстріляного Відродження».

Щодо першої половини ХІХ століття, то рустикалізація літературного дискурсу виглядає тут швидше новацією, ніж анахронізмом. Ця обставина, на думку того ж таки Снайдера дала можливість українським діячам зробити революційний крок в розумінні народу, що складався у даному випадку переважно з селян, як джерела історії. [6, с.165] Термін «рустикальний» ми розуміємо у тому контексті, як його використовує А.Гуревич у своїй праці «Средневековый мир: культура безмолствующего большинства» [1]. Надати йому, селянству, голос, об'єктність в історії – таке завдання, в першу чергу розв'язувало українське письменство протягом ХІХ століття, одночасно самоідентифікуючи себе як невід'ємну частину українського етносу. Без цієї самоідентифікації неможливо було вирішити проблему рецепції української літератури, виведення її зі становища екзотичної цікавинки, продовження фольклорної традиції в нових умовах існування цивілізації, коли позбавлена раніше права голосу більшість набуває своєї суб'єктності.

Особливо виразно логіка цього процесу, як нам видається, осмислена Пантелеймоном Кулішем у його праці «Дві мови, книжна і народна». Характерна для європейської цивілізації попередніх епох ситуація двомовності, яка почала змінюватися разом з реформацією, що розмежовувала писемні верстви населення і простолюдинів, в Україні підсилювалася претензією метрополії на виключне володіння мовою освіти і «високої» культури, тоді як на відкуп колонізованому українству залишалася просторічна говірка, яку на

офіційному рівні відмовлялися вважати навіть мовою. Відповідно, навіть питання не стояло про створення нею повноправної літератури. Низькі жанри, гумористичне опанування дійсності, започатковані «Енеїдою» Котляревського і популяризовані в досить широких колах імперської еліти, викликали у П.Куліша категоричне несприйняття, оскільки він вважає такий шлях згубним для української мови і літератури. Натомість зразком для творення нової національної літератури він вважає творчість Квітки-Основ'яненка: «Квітка одинъ на своіхъ плечахъ вивізъ нашу селянську жизнь и нахиливъ усякого свого читателя до поважного рахування, що воно есть той простий людъ, про котрий байдуже людямъ письменнимъ! Квітка – истинний батько нашоі словесности книжнёі» [4]. Не погоджуючись з таким радикальним відкиданням ролі І.Котляревського в становленні української літератури, маємо зауважити, що саме у творчості Квітки-Основ'яненка виявилися прикмети рустикального дискурсу, що на довгі роки став визначальним для української літератури, поряд з дискурсом козацтва, визначаючи таким чином тяглість національної історії і традиції. Національно налаштована інтелігенція засвідчувала таким чином свою національну ідентичність, приналежність до народу, отримувала право промовляти від його імені.

Література:

1. Гуревич, А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / А.Я.Гуревич. – М.: Искусство, 1990. – 396 с.
2. Каган, М.С.Философия культуры / М. С. Каган. – СПб. : 1996. – 416 с.
3. Костомаров, М. Две русские народности[Електронний ресурс] // Режим доступу http://litopys.org.ua/kostomar/kos38.htm
4. Куліш П. Дві мові, книжня і народня [Електронний ресурс] // Режим доступу http://litopys.org.ua/rizne/ukr03.htm
5. Павловський, О. Граматика малоросійського нарєчія [Електронний ресурс] // Режим доступу http://litopys.org.ua/rizne/slovpavl0.htm
6. Снайдер, Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569 - 1999: научное издание / Т.Снайдер. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 464 с.
7. Хвильовий М. Твори в п'ятьох томах. / М. Хвильовий. – Нью-Йорк-Балтімор-Торонто: Українське видавництво «Смолоскип», 1983. – Т. 4 . – 662с.